

Рябченко Ю. Ю.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу
Державного податкового університету Міністерства фінансів України
ORCID: 0000-0002-1328-700X

МЕДІАТИВНІ МОЖЛИВОСТІ УРЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-МАЙНОВИХ СПОРІВ НА СТАДІЇ ПІДГОТОВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ЮРИДИКО-СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

MEDIATION POSSIBILITIES FOR THE SETTLEMENT OF LAND AND PROPERTY DISPUTES AT THE STAGE OF PREPARATORY PROCEEDINGS: LEGAL AND SOCIOLOGICAL ASPECTS

Дана наукова стаття присвячена дослідженню інституту урегулювання спорів у сфері земельно-майнових відносин, які набули спірного характеру, з точки зору юридико-соціологічних механізмів. В роботі проведено порівняльний аналіз інституту медіації та інституту урегулювання спорів за участю судді на стадії підготовчого провадження в цивільному судочинстві. При цьому, автором звернута увага на ідентичність мети, принципів та механізму проведення перемовин як у сфері медіаційних послуг, так і у сфері дії інституту цивільного процесуального права – урегулювання спору за участю судді на стадії підготовчого провадження. З цих позицій в роботі проведено порівняльний аналіз медіативних процедур, принципів медіації, закріплених в Законі України «Про медіацію» і процесу урегулювання спору за участі судді. В роботі, на основі статистичних даних з питань урегулювання спору за участі судді, зроблено висновок про те, що процедура урегулювання спору за участю судді не користується популярністю в цивільному судочинстві України. В статті аналізуються і розкриваються причини такого несприйняття, які полягають у відсутності у суддів в необхідних методичних знань і навиків щодо перемовин із сторонами спору на основі демократичних, суто людських підходів.

При цьому, автор на основі судової статистики викладає і обґрунтовує підстави такого надзвичайно низького рівня застосування даного інституту в цивільному судочинстві, не дивлячись на високий практичний потенціал інституту урегулювання спору за участі судді в спірних земельних правовідносинах. Автор вважає, що законодавцю необхідно змінити суб'єкта ініціативи, переклавши ініціативу щодо початку урегулювання спору за участю судді із сторін на суд, що відкрило б реальний шлях до використання даного інституту в практичній площині підготовчого провадження та формуванні правозастосовчої практики в земельних спорах. Більше того, такий підхід поєднав би в собі і процес змагальних паперів (позов, відзив, відповідь на відзив, заперечення), оскільки ті правові позиції, які кожна із сторін закріпила в таких паперах, могли б бути предметом перемовин сторін і суду при урегулюванні земельно-майнового, земельно-орендного, чи іншого земельного чи цивільного спору.

Ключові слова: *цивільний процес, земельно-майновий спір, судова практика, підготовче провадження, правозастосовча практика, урегулювання спору за участі судді, докази, доказування, оренда земель сільськогосподарського призначення.*

This scientific article is devoted to the study of the institute of settlement of disputes in the field of land and property relations, which have become controversial, from the point of view of legal and sociological mechanisms. In the work, a comparative analysis of the institution of mediation and the institution of dispute settlement with the participation of a judge at the stage of preparatory proceedings in civil proceedings is carried out. At the same time, the author drew attention to the identity of the purpose, principles and mechanism of negotiations both in the field of mediation services and in the field of activity of the institute of civil procedural law – dispute settlement with the participation of a judge at the stage of preparatory proceedings. From these points of view, the work provides a comparative analysis of mediation procedures, the principles of mediation enshrined in the Law of Ukraine “On Mediation” and the process of dispute settlement with the participation of a judge. In the work, based on statistical data on dispute settlement with the participation of a judge, it was concluded that the dispute settlement procedure with the participation of a judge is not popular in the civil justice system of Ukraine. The article analyzes and reveals the reasons for such non-acceptance, which consist in the lack of judges in the necessary methodological knowledge and skills regarding negotiations with the parties to the dispute based on democratic, purely human approaches.

At the same time, the author, on the basis of judicial statistics, explains and justifies the reasons for such an extremely low level of application of this institution in civil proceedings, despite the high practical potential of the institution of dispute settlement with the participation of a judge in disputed land legal relations. The

author believes that the legislator needs to change the subject of the initiative, transferring the initiative to start settlement of the dispute with the participation of a judge from the parties to the court, which would open a real way to the use of this institution in the practical plane of preparatory proceedings and the formation of law enforcement practice in land disputes. Moreover, such an approach would combine the process of adversarial papers (lawsuit, appeal, response to appeal, objection), since the legal positions that each of the parties established in such papers could be the subject of negotiations between the parties and the court during the land settlement – property, land lease, or other land or civil dispute.

Key words: *civil process, land-property dispute, court practice, preparatory proceedings, law enforcement practice, dispute settlement with the participation of a judge, evidence, proof, lease of agricultural land.*

Постановка проблеми. Урегулювання спору за участі судді по суті є новим інститутом в цивільному процесуальному праві, хоча механізм примирення є природною складовою правосуддя, оскільки суд повинен не засудити, а розсудити, тобто віднайти той чи інший компроміс, який би задовольняв обидві сторони спору. В цьому плані судово-правова реформа відкрила нові можливості і підходи, які носять європейську направленість на демократизацію судового процесу. Частина третя статті 124 Конституції України передбачає, що «Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору» [1]. Судді, на жаль, не знають як їм «перебудуватись» від керівництва судовим процесом до організатора, перемовника, посередника, медіатора, де виключна офіційність у спілкуванні неможлива, оскільки це шкодить перемовинам. Більш того, законодавець автоматично переніс в процес процедури урегулювання спору за участі судді підходи, які мають місце в медіативних процесах медіації, тобто урегулювання спору може мати місце лише за одночасним волевиявленням сторін, які звертаються до суду з клопотанням щодо урегулювання спору за участі судді. Суд же в цьому питанні займає пасивну позицію. Розуміючи таку вимогу законодавця, якою він перекладає основне організаційне питання на сторони, судді швидко зорієнтувались і, скориставшись необхідністю сторін щодо переваг медіаційних перемовин над імперативним урегулюванням спору, при роз'ясненні сторонам їх процесуальних прав на стадії підготовчого провадження лише зазначають, що є така можливість, не роз'яснюючи її суті. Таким чином, процес урегулювання спору за участі судді повинен мати місце в усіх цивільних справах позовного провадження. По друге, ініціатива такого урегулювання повинна належати суду, лише при таких умовах наше правосуддя з одного боку набуде демократичності, а з іншого – зекономить великий об'єм процесуального часу, розглядаючи по суті лише ті справи, в яких сторони не досягли компромісу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не дивлячись на те, що питанням медіації в третейському судочинстві, міжнародному комерційному арбітражі, урегулювання спору за участі судді приділялася увага вітчизняними науковцями: С. Запарою, Ю. Притикою, О. Тиханським, Д. Ясинком, М. Ясинком, Я. Головачо-

вим та іншими, однак такі дослідження носили локальний характер. Ось чому, питання ж урегулювання спору за участю судів в цивільних, земельно-майнових, сімейних справах потребують своїх фундаментальних досліджень, де б такі дослідження носили комплексний характер.

Метою статті є висвітлення позитивних і негативних аспектів, пов'язаних із запровадженням в цивільному судочинстві інституту урегулювання спору за участю судді та напрацювання пропозицій щодо шляхів демократичного сприйняття такого інституту не лише судом, а і сторонами земельно-майнових, орендно-земельних правовідносин, які набули спірного характеру.

Виклад основного матеріалу. Люди часто потрапляють у ілюзію того, що при зверненні особи до суду в питаннях захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права, свободи чи інтересу, суд завжди повинен ухвалити судові рішення, дати юридичну характеристику засобам доказування та кваліфікувати суспільні відносини, які набули спірного характеру. При цьому, основним аргументом щодо такої думки є те, що суд зобов'язаний своєчасно розглянути та вирішити цивільну справу згідно поданих сторонами доказів, оскільки вказане є основним завданням цивільного судочинства.

Разом з тим, завданням правосуддя є не лише оперативний, але і справедливий розгляд судових справ. Оскільки справедливість завжди виступає ідеалом права, то і право у свою чергу спрямовується у сферу судової справедливості. В цій частині Д. Ясинок зазначає: «досягти справедливості в правосудді важко, не дивлячись на те, що у сфері функціонального цивільного судочинства справедливість забезпечується безпосередньо суддею [2, с. 108]. Отже, не дивлячись на те, що справедливість є фундаментальною основою правосуддя, все ж досягти її, особливо у майнових, земельно-майнових справах, де кожна із сторін має своє виокремлене розуміння справедливості, доволі складно. Ось чому справедливість (а з нею і моральність) часто зникають із правосуддя під тиском «абсолютизації» виключно своєї правової позиції, а відтак і інтересу кожної із сторін [3, с. 109]. В таких ситуаціях суду надзвичайно важко розглядати справу і яке б рішення він не ухвалив, навіть саме законне і обґрунтоване, ймовірніше за все одна із сторін спору буде вважати його несправедливим. Така проблема часто лежить не в площині того,

що суд є несправедливим, а в самому діючому цивільному процесуальному законодавстві, яке спрямовує суддів на обов'язкове ухвалення судових рішень в усіх справах, які надійшли до суду. З одного боку таке бажання законодавця є виправданим, оскільки захист порушеного права, свободи чи інтересу повинен бути швидким і невідворотнім. З іншого ж соціум не може існувати виключно за рахунок імперативних механізмів вирішення суперечок між його членами, оскільки в такому разі втрачається як продуктивність суспільного життя, так і руйнуються усталені соціальні зв'язки між членами суспільства.

В той же час, якщо подивитись на цей процес з іншої точки зору, то такий підхід насправді не характеризується швидкістю і беззаперечністю, оскільки особа, яка «програла» справу в суді першої інстанції, починає витратити свій час і час інших учасників процесу, а також свої кошти на апеляційне, а потім і касаційне оскарження.

Так, у 2019 та 2020 роках суди першої інстанції розглянули 720437 та 672227 цивільних справ позовного характеру відповідно, із яких в апеляційному порядку було оскаржено 84,4 тис. у 2019 та 75 тис. – у 2020 році судових рішень [4], [5]. У 2021–2022 роках суди першої інстанції розглянули 755017 та 715 тис. справ позовного провадження відповідно. В апеляційному порядку у 2021 році було оскаржено 81,4, а у 2022 році кількість апеляційних скарг склала 55 тис. [6], [7]. Таким чином, кожного року тільки в апеляційному порядку оскаржуються десятки тисяч судових рішень, що свідчить про те, що ситуація із року в рік не змінюється. Навіть після касаційного оскарження частина людей звертається до Європейського суду з прав людини для винайдення справедливості з різноспрямованих судових справ. Виходячи з цього, ми можемо поставити запитання: а чи правильно побудоване наше правосуддя? Чи все зробила держава з тим, щоб перш, ніж розглядати спір по суті, можливо б доцільніше було його урегулювати за участі судді?

Так, в правозастосовчій практиці більшості європейських країн та держав англосаксонської правової сім'ї, існує поняття «відновного правосуддя» (*restorative justice*), яке передбачає відхід від каральної мети правосуддя до реального відновлення порушеного права, зокрема шляхом примирення чи відшкодування завданої шкоди із активним залученням соціологічних інституцій. «Відновне правосуддя» зазвичай розуміється як процес, що включає посередництво та/або вирішення конфлікту за участю його учасників [8], що здійснюється в різній спосіб, в тому числі за допомогою медіативних процедур.

Оскільки суд повинен спочатку розсудити учасників спору, тобто віднайти компроміс між сторонами, оскільки вірогідність того, що лише

одна сторона спору завжди є винною, а інша ні, доволі не значна. Практика показує, що спір може виникнути лише там і тоді, де обидві сторони спору не знаходять повного свого порозуміння. Отже, посваритися з сусідом за межу можна за лічені секунди, а для примирення потрібно значно більше часу. При цьому, кожна із сторін намагається «приховати» або «згладити» певні, не зовсім приємні для них обставини, як з точки зору моралі, так і права [3, с. 110].

Розуміючи необхідність зміни підходів до урегулювання цивільно-майнових, земельно-майнових спорів тощо законодавець ввів до Цивільного процесуального кодексу України в розділ III главу 4, де назва цього розділу має назву «Врегулювання спору за участю судді», сподіваючись, що частина цивільних, земельних, сімейних тощо спорів буде закінчена за рахунок примирення під час судового урегулювання спорів на стадії підготовчого провадження.

Безумовно, така ідея є доволі слушною, оскільки перемовини, які ведуться під керівництвом судді як професійного юриста, психолога, аналітика завжди викликають довіру у представників соціуму. Безумовно, такий підхід потребує не лише професійних знань, але знань матеріалів справи, змісту змагальних паперів (відзиву, відповіді на відзив, заперечення), витримки, життєвого досвіду, вміння володіти інтонаційними відтінками голосу, його тембром, мімікою обличчя, виразом очей, жестикуляцією тощо.

Як бачимо, урегулювання спору за участю судді є доволі складним процесом. Що ж розуміється під поняттям урегулювання спору за участю судді та чи не є це тією медіацією, яка урегульована Законом України «Про медіацію» прийнятим 15 листопада 2021 року? Даним Законом передбачається, що дія цього Закону поширюється на врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі в цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних правовідносинах (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про медіацію») [9]. Стаття 158¹ Земельного кодексу України також передбачає можливість урегулювання земельних спорів за рахунок медіації [10], яка проводиться за взаємною згодою сторін з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності та рівності сторін медіації (ст. 4 Закону України «Про медіацію»). «Сторони медіації... можуть у будь-який момент відмовитися від участі в медіації» (ч. 2 ст. 5 ЗУ «Про медіацію»).

Як зазначає М. Ясинок, «врегулювання спору за участі судді не є медіацією, оскільки медіація це приватне, позасудове урегулювання комерційного чи трудового спору, хоча принципи медіативних методів урегулювання спорів є схожими із стадією врегулювання спору за участю судді» [11, с. 424]. Безумовно, можна погодитись із тим, що медіація має свою виокремлену правову форму. Але ж і урегулювання спору

за участю судді також має свою виокремлену процесуальним законом процедуру. При цьому, потрібно зазначити, що і в першому, і в другому випадках їх метою є віднайдення компромісу між сторонами спору з можливістю економії процесуального часу.

Як медіація, так і врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін (ч. 1 ст. 201 ЦПК України), проведення медіації, як і врегулювання спору за участю судді не допускається у разі, якщо у справу вступила третя особа (ч. 3 ст. 3 ЗУ «Про медіацію», ч. 2 ст. 201 ЦПК України). Врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних та (або) закритих нарад з кожною із сторін окремо (ч. 1 ст. 203 ЦПК України), а медіація – у формі зустрічей відповідно до статті 16 ЗУ «Про медіацію». Як бачимо, процедурно ні медіація в позасудовому провадженні, ні врегулювання спору за участю судді, майже не відрізняються.

Якщо ж поглянути на принципи, на яких ґрунтується обидва процеси щодо врегулювання цивільних, земельних, трудових, сімейних спорів, то потрібно сказати, що не дивлячись на демократизм обох процесів, їх класичними принципами, окрім добровільності, є принципи конфіденційності та рівності. Так, принцип конфіденційності має своє закріплення в ч. 7 ст. 203 ЦПК України, так і ст. 4 ЗУ «Про медіацію» і полягає в тому, що вся інформація, отримана будь-якою із сторін, а також суддею чи медіатором під час проведення врегулювання спору, є конфіденційною. Саме з цих позицій весь процес перемовин не фіксується ні протокольно, ні процесуально, ні технічними засобами чи в будь-який інший спосіб. Таким чином, в цій частині і медіація, і врегулювання спорів за участі судді є по суті ідентичними.

Не дивлячись на подібність обох процедур та єдність їх завдань і мети, все ж врегулювання спорів за участю судді – це скоріше гібридна форма по регулюванню цивільно-правових спорів, в якому поєднано медіативні начала та процесуальні завдання державного судочинства. Такий конгломерат має схожі за своїм змістом і природою принципи врегулювання спорів: рівність, конфіденційність, добровільність, оперативність тощо, які формують з одного боку довіру сторін до таких процедур, а з іншого – дають реальні підстави до сподівань щодо оперативності вирішення спору по суті [11, с. 425].

Не дивлячись на здавалося б реальну можливість врегулювати цивільні, земельні, сімейні, трудові та інші спори на стадії підготовчого провадження, насправді правозастосовча практика показує, що таке провадження майже не має місця в цивільному судочинстві. Вся проблема полягає в тому, що законодавець на кшталт норм ЗУ «Про медіацію» початок врегулювання спору за участю судді пов'язує із одночасним клопотанням сторін про врегулювання спору

за участю судді. Безумовно, такий підхід не є логічним, оскільки особа звернулася до суду з тим, щоб захистити своє право, а не з тим, щоб домовлятися з іншою стороною для одночасного звернення до суду з клопотанням про врегулювання спору за участю судді. В той же час, якби ініціатива в цьому належала судді, то безумовно, майже всі хотіли б скористатися такою нагодою. В цій частині судова статистика свідчить, що у 2020 році із 600 тис. справ було постановлено лише 77 ухвал про проведення врегулювання спору за участю судді, а примирення відбулось лише у 22 справах [5]. У 2021 році таких ухвал було 66, примирення ж відбулось лише у 12 справах [6]. У 2022 році таких ухвал було 24, а примирення було досягнуто лише в 3 справах [7]. В 2023 році суди постановили 53 ухвали про проведення врегулювання спору за участю судді, з яких примирення мало місце лише в 17 справах [12].

В такому процесі суд, по суті, є і посередником, і організатором, і керівником такої процедури. Така занадто нормативна зарегульованість гарної ідеї про врегулювання спору за участю судді призвела до того, вона не знайшла порозуміння в сучасному правосудді. Проблема полягає в тому, що така процедура не є обов'язковою, а оскільки сторони ніколи не приймали участі в таких судових медіаційних процесах, то довіри до таких процесів у людей немає.

Так, в 2022 році Міністерство юстиції України провело моніторинг щодо запровадження ефективних заходів у сфері правового регулювання судочинства. При соціологічному опитуванні респондентам було поставлено питання: чи доводилось вам брати участь у процесі врегулювання спору за участю судді? 81,3 відсотки респондентів відповіли, що їм не доводилось брати участь в такій процедурі і лише 18,75 відсотків респондентів намагались врегулювати спір за рахунок такої процедури, але позитивний результат мав місце доволі рідко [13]. В той же час, якби законодавець зробив такий процес обов'язковим для кожної цивільної справи позовного характеру то кількість судових рішень, в яких суд вимушений був би вирішувати спори на імперативній основі, була б значно меншою, а це значно зменшило б навантаження на судову систему.

Польські колеги у своєму звіті «Діагностика використання медіації та причини зменшення її популярності (Diagnosis of the use of mediation and of the reasons for its lower than expected popularity) зазначають, що медіація, яка спочатку сприймалася як цікавий процес в цивільному судочинстві, в подальшому почала втрачати свою привабливість, оскільки судді не мають навичок і вмінь щодо відкритого, професійного спілкування, де вони виступають посередниками між сторонами, будучи одночасно психологами, філологами, філософами, медіаторами і в той же час вони залишаються суддями, які

звикли самі слухати інших, і якщо вони говорять в судових засіданнях, то їх вимоги, зауваження чи репліки є обов'язковими для сторін [14]. Урегулювання ж спору за участю судді, по суті, сприймається суддями як альтернатива офіційного правосуддя, де медіативна етика і формальність процедури на думку Д. М. Ясинка відбиває у суддів бажання використовувати цей позапроцесуальний інститут [15, с. 191]. Безумовно, судді повинні бути підготовленими до проведення процедури врегулювання спору за їх участю, яка істотно відрізняється від процесу відправлення правосуддя, в якому аналіз наданих сторонами доказів та контроль за процесом доказування є превалюючим.

Разом з тим, правозастосовча практика цивільного судочинства, яка носила медіативний характер і не була «зарегульована» як це є сьогодні, мала місце за дії ЦПК України в редакції 1963 року.

Так, стаття 143 ЦПК України в редакції 1963 року мала назву «Підготовка судді до розгляду справи». Дана норма, по суті, давала право і можливість судді самому вирішувати, що і як йому робити про що говорити і як породити бесіди, які були обов'язковими в усіх справах на стадії підготовки справ до судового розгляду. В процесі таких бесід суддя був ініціатором і посередником і просто людиною-порадником, і це дійсно давало хороші результати. За дії ж ЦПК України в редакції 2004 року, в якому така норма вже була відсутня, в 2013 та 2014 роках судами України було відкрито 800,5 тис. та 693 тис. цивільних справ позовного провадження відповідно. З ухваленням судових рішень у 2013 році було розглянуто 723,9 тис. справ, а у 2014 році даний показник складає 610 тис. цивільних справ. Тобто, у 76 600 справах в 2013 році та 83 тис. справах в 2014 році відповідно провадження було закрито, оскільки між сторонами був віднайдений компроміс [16, с. 23; 17, с. 24]. Майже через десять років у 2022 та 2023 роках було відкрито 289296 та 460495 проваджень позовного характеру відповідно. З ухваленням судових рішень було розглянуто відповідно 261014 та 420049 цивільних справ. Кількість же закритих проваджень склала 28912 у 2022 та 40446 у 2023 році [7], [12].

Якщо порівняти цю статистику в розрізі десяти років, то за дії різних редакцій ЦПК України середньостатистична кількість справ закритих з різних підстав не змінилася, хоча за інтенсивності процесу, який пов'язаний із урегулюванням спору за участю судді такі зміни повинні мати місце. Так, наприклад, у спорах, що виникають із земельних відносин, у 2021 році з 12223 справ лише 15 справ було закрито за примиренням сторін [6]. У 2022 році із 3619 справ лише у 13 випад-

ках справи закривалися [7], а у 2023 році із відкритих 9612 проваджень лише у 7 справах провадження було закрито за примиренням сторін [12].

Таким чином, судова статистика показує, що інститут урегулювання спору за участю судді практично не діє, хоча його потенціал, особливо у справах земельно-майнового характеру (наприклад у спорах що стосують суміжного земельного ділянками двох сусідів) або у справах, що виникають із правовідносин оренди земель сільськогосподарського призначення (спорах щодо зловживання орендарем своїми правами та ігнорування обов'язку своєчасної сплати орендної плати тощо) є доволі великим.

З урахуванням даних обставин, було б доцільно у частині 1 статті 201 ЦПК України виключити словосполучення «за згодою сторін», виклавши її у наступній редакції: «Врегулювання спору за участю судді проводиться в усіх справах позовного провадження до початку розгляду справи по суті».

Висновки. Урегулювання спору за участю судді і медіативні процедури, передбачені Законом України «Про медіацію» є доволі схожими як за своєю метою, так і механізмом їх проведення у сфері не лише цивільно-майнових, а й земельно-майнових, сімейних чи трудових правовідносин, які набули спірного характеру. В той же час, урегулювання спору за участю судді, не дивлячись на великий його потенціал, на сьогодні по суті не застосовується в судовій правозастосовчій практиці, в тому числі у справах щодо вирішення земельно-майнових та інших спорів. Вся причина цього полягає у відсутності в цьому ініціативи суду, оскільки ініціатива на впровадження такої процедури у разі передачі її суду одночасно поєднувала б у собі і сам процес урегулювання спору за рахунок обміну «змагальними паперами» (позов, відзив, відповідь на відзив, заперечення). Сьогодні ж ініціатива у проведенні урегулювання спору за участю судді належить сторонам спору, які об'єктивно, при наявності «напружених» відносин, самостійно не будуть діяти в одному напрямку. Ось чому вкрай необхідною є зміна суб'єкта-ініціатора шляхом позбавлення сторін такої ініціативи і передання її суду у виді процесуального обов'язку, що має реалізовуватись у підготовчому провадженні. За реалізації такого механізму, підготовче провадження відповідало б його назві. Воно б мало цивільний характер і як наслідок – зменшило б кількість справ, які потрібно було б розглядати, а відтак – зменшився б і об'єм апеляційного та касаційного оскарження судових рішень.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
2. Ясинок Д. М. Право на справедливий судовий розгляд в цивільному судочинстві: *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (м. Одеса, 18 груд. 2015 р.) / уклад. : І. В. Андронов, М. В. Волкова, Р. Ф. Гонгало ; МОН України ; НУ ОЮА. Одеса: Фенікс, 2015. С. 108–109.
3. Ясинок М. М. Теорія доказового права: монографія. Київ: Алерта, 2021. 426 с.
4. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2019 рік / Державна судова адміністрація. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/dsa_pres_slujba_2019/dsa_pres_slujba_2020/1c_2019.xlsx (дата звернення: 19.10.2024)
5. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2020 рік / Державна судова адміністрація. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1c_2020.xlsx (дата звернення: 19.10.2024)
6. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2021 рік / Державна судова адміністрація. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1c_2021.xlsx (дата звернення: 19.10.2024).
7. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2022 рік / Державна судова адміністрація. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-c%20_%204-%202022.xls (дата звернення: 19.10.2024).
8. Procter-Legg T., Hobson J., Quimby E. Restorative justice and social justice: an international perspective. *Contemporary Justice Review*. (13 Oct 2024). URL: <https://doi.org/10.1080/10282580.2024.2414953> (date of access: 20.10.2024).
9. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 року № 1875-IX / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
10. Земельний кодекс України від 25.10.2001 року № 2768-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 18.10.2024).
11. Науково-практичний коментар до Цивільного процесуального кодексу України; за заг. ред. д.ю.н., проф. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2020. 810 с.
12. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства за 2023 рік / Державна судова адміністрація. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-ts_4-2023.xls (дата звернення: 19.10.2024)
13. Моніторинг впровадження та аналіз ефективності НПА. URL: <https://minjust.gov.ua/monitoring-vgprovadjaennya-ta-analis-efektivnosti-prava> (дата звернення: 20.10.2024)
14. Czarnecka-Dzialuk B. Poland: twenty years of restorative justice implementation. *Restorative justice: An International Journal*. 2015. Vol. 3. No 3. P. 396–404. URL: <http://dx.doi.org/10.1080/20504721.2015.1109349> (date of access: 24.10.2024)
15. Ясинок Д. М. Дієвість механізму врегулювання спору за участю судді: *Актуальні дослідження правової та історичної науки. Випуск 45*. : мат. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 17-18 листопада 2022 р.). Тернопіль, 2022. С. 89–93.
16. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства (за даними судової статистики) в 2013 році. *Вісник Верховного Суду України*. 2014. № 6. С. 23.
17. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства (за даними судової статистики) в 2014 році. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 6. С. 24.